

Μηνιαία Επιθεώρηση Ο Πολίτης, Ιούλιος-Αύγουστος 2005, τεύχος 135, σ. 46-8.

MICHEL FOUCAULT

Τρία κείμενα για τον Νίτσε

Έπιμετρο Gilles Deleuze, μτφρ. Δ. Γκινοσάτης, Έκδόσεις Πιλέθρον, Άθήνα 2003, σ. 155.

του Γεράσιμου Κακολύρη

Παντού στα γραπτά του Φουκώ το όνομα του Νίτσε αποτελεί πάντα έναν από τους κυριότερους όδοδείκτες για τη σύγχρονη σκέψη. Στο *Η ιστορία της τρέλας* (1961), ο Νίτσε παρουσιάζεται ως ο μεγάλος προάγγελος της ζωής του παραλόγου, ένας μοντέρνος ήρωας που μαζί με μερικούς άλλους, όπως ο Χέντερλιγκ, ο Νερβάλ ή ο Άρτώ, αντιστέκεται στη «γιγάντεια ήθικη φυλακή» του δυτικού όρθολογισμού. Στο *Οι λέξεις και τα πράγματα* ο Νίτσε εμφανίζεται να εγκαινιάζει την αντι-ανθρωπολογική κατεύθυνση μέσα στη μοντέρνα *έπιστήμη*. Έτσι, στο συγκεκριμένο κείμενο, παρόλο που ο Φουκώ έχει συνδέσει την αρχαιολογική ανάλυση με τη μελέτη των λόγων, όπως αυτοί περιορίζονται και οροθετούνται από το σχηματισμό της γνώσης στην οποία εμφανίζονται κι, ενώ έχει απορρίψει κάθε προσφυγή σε συγκεκριμένους συγγραφείς, σε μία από τις πολυάριθμες αναφορές του στον αντι-ανθρωπολόγο συγγραφέα Νίτσε, δηλώνει: «... ο Νίτσε είναι εκείνος που συνέτριψε για λογαριασμό μας και πριν ακόμα γεννηθούμε τις ανάμικτες υποσχέσεις της διαλεκτικής και της ανθρωπολογίας». ¹ Τα κείμενα του Νίτσε όχι μόνο δεν είναι πιασμένα στα δίκτυα της σκέψης του δέκατου ένατου αιώνα, όπως επιτάσσει η αρχαιολογική ανάλυση, αλλά θέτουν υπό συζήτηση, άμφισβητούν ή υποσκάπτουν αυτή την τάξη και προεξοφλούν ένα νέο, μελλοντικό σχηματισμό γνώσης. Ουσιαστικά, ο Φουκώ φαίνεται να λείπει για τον Νίτσε αυτά που η τελική μεγαλομανία του Νίτσε έλεγε για τον Νίτσε: δηλαδή, ότι είναι το πεπρωμένο ή ότι θα γεννηθεί μεταθανάτια. Η εξύψωση του νιτσεικού λόγου από τον Φουκώ δεν έχει κανένα απολύτως αντίστοιχο στις νιτσεικές μελέτες, ενώ αποτελεί τη μεγαλύτε-

ρη αντίφαση για μία σκέψη ή όποια αναγγέλλει την «έκλειψη του συγγραφέα».

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, ίσως θα είχε ενδιαφέρον να αντιπαραθέσουμε τα όσα λέγονται στο έναρκτήριο μάθημα του Φουκώ στο *College de France* με τίτλο *Η τάξη του λόγου* γύρω από το «συγγραφέα» ως τρόπο έλέγχου και οροθέτησης του λόγου με τη χρήση που γίνεται του κυρίου ονόματος «Νίτσε» στο «Νίτσε, Γενεαλογία, Ιστορία». Σύμφωνα με το έργο *Η τάξη του λόγου*, κάτω από το κύριο όνομα του συγγραφέα εγκαθίσταται μία σειρά από σχέσεις μεταξύ διαφορετικών κειμένων που συγκεντρώνονται σε ένα οεινγε και των οποίων κοινό χαρακτηριστικό είναι η ενοποιητική συνείδηση του συγγραφέα. Παρόλα αυτά, το «Νίτσε, Γενεαλογία, Ιστορία» εκπλήσσει τους αναγνώστες του με τον Φουκώ να παραθέτει 53 φορές από μία πλειάδα κειμένων του Νίτσε όπως η *Γενεαλογία των ήθων*, τη *Χαρούμενη επιστήμη*, το *Άνθρώπινο, πολύ ανθρώπινο*, το *Λυκόφως των ειδώλων*, το *Χαραυγή*, το *Ο όδοιπόρος και η σκιά του*, το *Νίτσε εναντίον Βάγκνερ*, *Πέρα από το Καλό και το κακό* και το *Παράκαιροι στοχασμοί*. Έδώ καμία αναφορά δεν γίνεται στην ενοποιητική συνείδηση του συγγραφέα Νίτσε που φέρνει όλα τα παραπάνω κείμενα μαζί σε μία ένότητα, ενώ επίσης δεν γίνεται καμία προσπάθεια διαφοροποίησης ανάμεσα σε αυτά τα κείμενα. Την ίδια αντίφαση συναντάμε αν ανακαλέσουμε τα όσα λέγονται στο «Τί είναι ένας συγγρα-

1. Μισέλ Φουκώ, *Οι λέξεις και τα πράγματα*, σελ. 364-365.

φρέας;» γύρω από τήν έκλειψη τοῦ ὑποκειμένου στοῦ σύγχρονο λόγο.

Ἀπό τά τρία κείμενα πού ἀποτελοῦν τό βιβλίο, τό «Νίτσε, Φρόντ, Μάρξ», τό «Ἡ ἀλήθεια καί οἱ μορφές τοῦ δικαίου» καί τό «Νίτσε, Γενεαλογία, Ἱστορία», αἴγουρα τό τελευταῖο εἶναι αὐτό πού ἔχει γνωρίσει τή μεγαλύτερη φήμη. Τό «Νίτσε, Γενεαλογία, Ἱστορία», πού πρωτοδημοσιεύτηκε στό *Homage à Jean Hyppolite* (Παρίσι, Presses Universitaires de France, 1971, σ. 145-72), μαζί μέ τό «Réponse au cercle d'épistémologie» πού ἀποτελέσει τό εἰσαγωγικό κεφάλαιο στήν *Ἀρχαιολογία τῆς γνώσης*, ἀντιπροσωπεύει τήν προσπάθεια τοῦ Φουκώ νά ἐπεξηγήσει τή σχέση του μέ ἐκείνες τίς πηγές πού εἶναι θεμελιώδεις γιά τήν ἀνάπτυξή του. Σέ αὐτό ἐμφανίζονται σημαντικές ἔννοιες, ὅπως αὐτές τῆς «γενεαλογίας» καί τοῦ «συμβάντος», οἱ ὁποῖες εἶναι κεντρικές στήν ἐργασία τοῦ Φουκώ πάνω στήν ἐξουσία καί τό σῶμα καί οἱ ὁποῖες ἀναπτύσσονται κυρίως στίς ἐπόμενες ἐργασίες του, *Ἐπιτήρηση καί τιμωρία* καί στόν πρῶτο τόμο τῆς *Ἱστορίας τῆς σεξουαλικότητας*.

Ἐνάντια σέ παραδοσιακοῦς τύπους ἱστορίας, ὁ Φουκώ θέτει τήν ἔννοια, πού ἀντλεῖ ἀπό τόν Νίτσε, τῆς «ἐμπράγματος» ἱστορίας ἢ «γενεαλογίας», ἢ ὁποία σχετίζεται μέ τήν ἰδέα μιᾶς «ἀνάλυσης τῆς προέλευσης (*Entstehung*)» ἢ τῆς «ἐμφάνισης». Αὐτή δέν θά πρέπει νά συγχέεται μέ μιᾶ ἐρευνα γιά τήν καταγωγή (*Ursprung*), πού εἶναι, σύμφωνα μέ τόν Φουκώ, ἕνα μεταφυσικό ἐγχείρημα τό ὁποῖο ἀποπειρᾶται νά αἰχμαλωτίσει τήν ἀκριβή οὐσία τοῦ πράγματος, «τήν πλέον καθαρῆ δυνατότητά του, τήν ταυτότητά του, ἢ ὁποία βρίσκεται ἐπιμελῶς ἀναδιπλωμένη στόν ἴδιο τῆς τόν ἑαυτό, τήν ἀκίνητη μορφή του, ἢ ὁποία προῖσταται σέ ὀτιδήποτε ἐξωτερικό, τυχαῖο καί ἐπιγενόμενο» (σ. 44). Ἐγκαταλείποντας τήν πίστη στή μεταφυσική, ὁ γενεαλόγος ἀνακαλύπτει ὅτι τά ἱστορικά συμβάντα δέν ἔχουν οὐσία, ἢ καλύτερα «ὅτι ἡ οὐσία τους συγκροτήθηκε βαθμηδόν ἀπό ξένα πρὸς αὐτήν σχήματα» (σ. 45). Μακριά ἀπό τό νά εἶναι τελεολογικά καθορισμένες, οἱ ἱστορικές διαδικασίες πού προκαλοῦν τήν ἐμφάνιση τῶν συμβάντων εἶναι στήν πραγματικότητα ἀσυνεχεῖς, ἀποκλίνουσες καί διασπεντεύονται ἀπό τυχαῖότητα: «Αὐτό πού βρίσκουμε στήν ἱστορική ἀρχή τῶν πραγμάτων δέν εἶναι ἢ διαφυλαγμένη ταυτότητα τῆς καταγωγῆς τους, ἀλλά ἢ ἀσυμφωνία μέ τά ἄλλα πράγματα: τό ἑτερόκλητο» (σ. 45-6). Ἡ γενεαλογία ἢ ἡ «φιλοσοφία τοῦ συμβάντος» εἶναι ἡ μέθοδος ἀνάλυσης πού ἰχνηλατεῖ τίς ἀκανόνιστες, ἀνομοιογενεῖς καί τυχαῖες διαδικασίες τοῦ διασκορπισμοῦ, τῆς συσσώρευσης καί τῆς τομῆς πού συγκροτοῦν τό συμβάν.

Ἀπό τήν ἰδέα τῆς γενεαλογικῆς ἀνάλυσης ἀναδύονται οἱ ἔννοιες τῆς ἐξουσίας καί τοῦ σώματος. Υἱοθετώντας τήν ἀντίληψη τοῦ Νίτσε γιά τήν πρωταρχικότητα τῆς δύναμης σέ σχέση μέ τή σημασία, ὁ Φουκώ ἀντιτάσσει «τό παρακινδυνευμένο παιχνίδι τῶν

ἐπικυριαρχιῶν» καί τήν «ἐξωτερικότητα τῶν τυχαιοτήτων» στή σύλληψη μιᾶς ἐμμενοῦς κατεύθυνσης τῆς ἱστορίας. Ἡ ἱστορία δέν διαθέτει μιᾶ ἐνυπάρχουσα τελεολογία, ἀλλά βασίζεται σέ ἕνα συνεχῆ ἀγῶνα ἢ πόλεμο ἀνάμεσα σέ διαφορετικές ὁμάδες ἐξουσίας πού προσπαθοῦν νά ἐπιβάλουν τό δικό τους σύστημα κυριαρχίας. Τό ἀνθρώπινο σῶμα βρίσκεται στό κέντρο αὐτοῦ τοῦ ἀγῶνα ἀνάμεσα σέ διαφορετικούς σχηματισμούς ἐξουσίας. Οἱ ἱστορικές δυνάμεις ἐπενεργοῦν πάνω καί διαμέσου τοῦ ἀνθρώπινου σώματος μέ ἕνα τρόπο ὁ ὁποῖος δέν μπορεῖ νά ἐπεξηγηθεῖ ἀπό μιᾶ ὀλοποιητικῆ ἱστορικῆ σκοπιᾶ. Ἡ ὑποκατάσταση τοῦ αὐτο-θεματοποιημένου ὑποκειμένου μέ τήν ἔννοια τοῦ σώματος ὡς ἄξονα περιστροφῆς τῆς ἱστορίας καταλήγει σέ μιᾶ ἀλλαγῆ τῆς μεθοδολογίας τοῦ ἱστορικοῦ. Ἡ ἱστορική ἐξέλιξη δέν ἐρμηνεύεται πλέον σέ σχέση μέ τά νοήματα πού ἀποκαλύπτει, ἀλλά καταννοεῖται ὡς μιᾶ σύγκρουση ἀνάμεσα σέ διαφορετικές ὁμάδες ἐξουσίας, δηλαδή, ὡς μόνιμος πόλεμος. Ὡς τό κέντρο τοῦ ἀγῶνα γιά κυριαρχία, τό σῶμα διαμορφώνεται καί ἐπαναδιαμορφώνεται ἀπό τίς διαφορετικές ἀντιμαχόμενες δυνάμεις πού ἐπενεργοῦν πάνω του.

Μέ τό νά ρίχνει φῶς σέ δύο κρίσιμες ἔννοιες τοῦ νιτσεϊκοῦ *corpus*, τήν ἔννοια τῆς ἐξουσίας καί τήν ἔννοια τοῦ ὑποκειμένου, ἢ ἀνάγνωση τοῦ Νίτσε ἀπό τόν Φουκώ ἐπίσης καθιστᾶ γιά πρώτη φορά σημαντικό τό ἔργο τοῦ Νίτσε γιά τά ἐνδιαφέροντα τῆς πολιτικῆς θεωρίας. Πρῶτον, ἡ κατανόηση ἀπό τόν Νίτσε τῆς ἐξουσίας ὡς σχέσης μεταξύ διαφορετικῶν ἀντιθέμενων δυνάμεων εἶχε σημαντική ἐπιρροή στήν προσπάθεια τοῦ Φουκώ νά συλλάβει τήν ἔννοια τῆς ἐξουσίας μέ ἕναν τρόπο ὁ ὁποῖος πῆγαινε πέρα ἀπό τή δεσπόζουσα στήν πολιτική θεωρία νομική κατανόηση τῆς ἐξουσίας. Δεύτερον, ἡ κριτική τοῦ Νίτσε τῆς μοντέρνας μεταφυσικῆς καί τῆς ἀπόδοσης ἀπό μέρους τῆς προνομιοῦχου θέσης στό ὑποκείμενο (ἕνα ὑποκείμενο τό ὁποῖο ἐρμηνευόταν ὡς ὀρθολογικό καί ἐλεύθερο ἀλλά ταυτόχρονα ὡς ἀνιστορικό καί ἀσώματο) εἶχε τεράστια ἐπιρροή πάνω στόν Φουκώ καί τόν τρόπο πού ἦρθε νά ἐρμηνεύσει τό πρόβλημα τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καί δημιουργικότητας. Ἀκολουθώντας τόν Νίτσε, ὁ Φουκώ ὑποστηρίζει ὅτι τό ἄτομο, τό ὁποῖο ἀποτελεῖ τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς μοντέρνας ἀποψῆς μας γιά τόν κόσμο, δέν θά πρέπει νά ἐπεξηγηθεῖται ἀπό τήν ἀποψη μιᾶς προσυγκροτημένης ὄντοτητας, ἐνός αὐτόνομου πράττειν, τό ὁποῖο δρώττειται καί καταπιέζεται ἀπό τήν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας. Ἀντίθετα, χρειάζεται νά ἐρμηνεύσουμε αὐτό τό ἀτομικό ὑποκείμενο ὡς τό προϊόν μιᾶς ὀρισμένης μορφῆς ἐξουσίας χαρακτηριστικῆς τῶν σύγχρονων κοινωνιῶν, τήν ὁποία ὁ Φουκώ προσδιορίζει ὡς πειθαρχική ἐξουσία καί ἢ ὁποία καθορίζει μιᾶ ὀλόκληρη γκάμα ἀπό μοντέρνους λόγους (γιά τήν τρέλα, τήν τιμωρία, τή σεξουαλικότητα, κ.λπ.) πού συγκροτοῦν

συγκεκριμένα σώματα ως άτομα και τὰ προμηθεύουν μέ χειρονομίες και επιθυμίες. Από αυτή τήν άποψη, τὰ άτομα θά πρέπει νά κατανοηθοῦν ως όχήματα εξουσίας, και όχι ως τό σημείο τής εφαρμογής της.

Παρόλα αυτά, σέ αντίθεση μέ τόν Φουκώ, ό Νίτσε δέν εγκαταλείπει τελείως κάθε ιδέα υποκειμενικότητας αλλά εισηγεΐται ένα εναλλακτικό αισθητικό μοντέλο ανθρώπινης ελευθερίας και δημιουργικότητας. Στη *Χαρούμενη έπιστήμη*, για παράδειγμα, ό Νίτσε μιλά για τή δημιουργία του έαυτου βάσει τής ιδέας τής καλλιτεχνικής άκεραιότητας. Τό ότι δέν ασπάζεται τήν άποψη ότι τό υποκείμενο θά πρέπει νά έρμηνευθεΐ ως ένα άπλό αποτέλεσμα εξουσίας, αυτό δέν σημαίνει ότι ό Νίτσε θέτει μιá μεταφυσική του υποκειμένου ή ότι βλέπει τή δημιουργία του υποκειμένου ως κάτι πρότερο τής συγκρότησης τής εξουσίας. Τούναντίον, ό Νίτσε αντιλαμβάνεται τήν υποκειμενικότητα από τήν άποψη μιás εργασίας αυτοϋπέρεβασης, ή όποια είναι άδιαχώριστη από σχέσεις εξουσίας. Η σημασία τής νιτσεικής ιδέας του χαρακτήρα είναι ότι όραματίζεται μιá μορφή αυτοδημιουργίας και αυτοθέσπισης που δέν βασίζεται σέ έννοιες ήθικης κρίσης. Για τόν Νίτσε, ό άνθρωπος που είναι ικανός νά υποτάξει τόν έαυτό του στον έξαναγκασμό του ύφους δέν άποκρύπτει αυτό που είναι άσχημο γύρω από τή φύση του αλλά γνωρίζει πώς νά τό καταστήσει ύπεροχο. "Όπως αναφέρει: «τέλος, όταν ή δουλειά έχει τελειώσει, γίνεται φανερό πόσο κυριαρχούσε και διαμόρφωνε τόσο" τό σύνολο όσο και τίς λεπτομέρειες ό έξαναγκασμός ό επιβαλλόμενος από ένα και μοναδικό γούστο» (*Χαρούμενη έπιστήμη* # 290). Τό σημαντικό για τόν Νίτσε δέν είναι κατά πόσο αυτό τό γούστο είναι «καλό» ή «κακό», αλλά ότι αυτό άντανακλά «ένα και μοναδικό γούστο», δηλαδή ένα γούστο τό όποιο άποκαλύπτει ότι ό έαυτός που επιβάλλει τήν πειθαρχία του ύφους σέ αυτόν τόν ίδιο είναι ικανός νά δώσει μιá συνοχή και ένότητα στον χαρακτήρα του. Αυτή ή ένότητα του έαυτου, παρόλα αυτά, δέν αποτελεί μιá ήθική ένότητα αλλά *αισθητική* –ή καλύτερα, είναι αληθινά πέρα από τίς αντιθέσεις τής ήθικης κρίσης, δηλαδή, πέρα από τό καλό και τό κακό.

Πραγματικά, στο τελευταίο του έργο πάνω στην ήθική ό Φουκώ έπρόκειτο νά αναγνωρίσει ότι ή ιδέα που διατηρούσε για τό υποκείμενο ως ένα άπλό αποτέλεσμα εξουσίας αποτελούσε ένα από τά κυριότερα μειονεκτήματα τής σκέψης του, και ήταν ακριβώς προς τήν κατεύθυνση μιás νιτσεικής αισθητικής σύλληψης τής ήθικης που στράφηκε προσπαθώντας νά σκεφθεΐ ένα εναλλακτικό μή νομικό μοντέλο σύλληψης του έαυτου.

Τελειώνοντας, θά ήταν σημαντική παράλειψη νά μην αναφερθοῦμε στην έξαιρετική μετάφραση του Δημήτρη Γκινοσάτη που μαρτυρά μιá εύρεια γνώση του φουκωικού γραμματος.

